

Dubrovačka svakodnevnica u Držićevim komedijama Dundo Maroje i Skup

Tadijal, Kristina

Undergraduate thesis / Završni rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:921648>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-27**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI

Filozofski fakultet

Odsjek za kroatistiku

KRISTINA TADIJAL

DUBROVAČKA SVAKODNEVICA U DRŽIĆEVIM KOMEDIJAMA

DUNDO MAROJE I SKUP

ZAVRŠNI RAD

PULA, 2016.

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI

Filozofski fakultet

Odsjek za kroatistiku

KRISTINA TADIJAL

DUBROVAČKA SVAKODNEVICA U DRŽIĆEVIM KOMEDIJAMA

DUNDO MAROJE I SKUP

Završni rad

JMBAG: 0303043713, redoviti student

Studijski smjer: Hrvatski jezik i književnost

Predmet: Hrvatska renesansna književnost

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Filologija

Znanstvena grana: Kroatistika

Mentorica: prof. dr. sc. Valnea Delbianco

Pula, rujan, 2016. godine

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, Kristina Tadijal, studentica na Odsjeku za kroatistiku Filozofskog fakulteta u Puli ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija.

Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi ili u radu namijenjenu nekom drugom predmetu na Odsjeku za kroatistiku, odnosno na Filozofskom fakultetu u Puli.

Student

U Puli, _____, _____ godine

IZJAVA

o korištenju autorskog djela

Ja, Kristina Tadijal, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom *Dubrovačka svakodnevica u Držićevim komedijama Dundo Maroje i Skup* koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama. Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, _____ (datum)

Potpis

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Marin Držić - "umjetnik riječi i umjetnik scene"	3
3. O Dubrovniku u 16. stoljeću	4
4. Odnos staro – mlado	6
5. Autentični likovi kao nosioci ideja	6
6. Položaj žena u renesansnom Dubrovniku	9
7. Držićev odnos prema ženskoj posluzi	10
8. Likovi muških slugu	11
9. Društveni položaj Židova	12
10. Držićev prikaz gospodara	13
11. O motivu škrtosti	16
12. Što se jede i pije u renesansnom Dubrovniku?	17
13. Odgoj i obrazovanje	19
14. Izazov noći u renesansnom Dubrovniku	20
15. Zaključak	22
16. Sažetak	24
17. Summary	25
18. Literatura	26

1. Uvod

Renesansni je čovjek hedonist, u središtu je svijeta i žudi za srećom koje se ne želi odreći ni pod kojim okolnostima te je u stalnoj potrazi za njom. Tako i Marin Držić, nakon što mu obitelj naglo osiromašuje, u skladu s renesansnim idealom obrazovanog čovjeka te uz potporu dubrovačke vlade odlazi u Sienu na daljnje školovanje. Držić boravi u Sieni, u vrijeme dok je pretežno zastupljena eruditna komedija, što utječe na njegovo dramsko stvaralaštvo. Svoje komedije stvara po uzoru na eruditnu komediju, ali unosi promjene i daje svojim djelima nova dramska obilježja. Komedije piše isključivo prozom te unosi elemente nekoliko jezika čime narušava visoki stil nekadašnje eruditne komedije. Brojni likovi u komediji unose autentični dubrovački svakodnevni govor.¹ Posljednje što je uvedeno u nekadašnji oblik komedije je težnja za ostvarenjem što veće realnosti u književnim djelima. Za to se zalaže i Alessandro Piccolomini koji je bio član sienske *Accademije degli Intronati* koja je imala vidljiv utjecaj na Držićev dramski rad.² Glavno polazište i nadahnuće u Držićevom stvaranju te ono što postaje glavno obilježje njegovih komedija je oslikavanje realne slike *Grada*. Držić je autor koji je u svojim djelima opisao život svoga vremena prikazavši likove, koje je Ines Srdoč Konestra nazvala „pripadnici brojnih zanimanja, najčešće zanatlije i prostitutke“³ s njihovim običajima i težnjama. U njegovim djelima možemo prepoznati društvene, jezične, gospodarske i prostorne elemente. Djela su mu određena opozicijom puk – vlastela unutar koje se javljaju razne antiteze kao što su bogati – siromašni, građani – seljaci, stariji – mlađi, domaći – stranci, pojedinac – zajednica. Komparatisti promatraju Držića u kontekstu europske renesanse, usporedbom motiva i likova zaključuju kako on svoje likove karikira kao jezično i psihološki individualizirane te upozoravaju na dubrovačku političku i socijalnu situaciju. U djelima se mogu prepoznati različiti „modusi“, kao što su: modus odnosa (socijalni, bračni, roditelj – djeca, građanin – seljak), modus potkultura (dubrovačka žena), filozofski modus (selo i grad u renesansi, individualizam – kolektivizam). M. Bachtin razlikuje službenu ili elitnu tradiciju koju karakterizira ozbiljnost i jednoznačnost te

¹ Frano Čale, 1971., *Marin Držić, Djela*, Školska knjiga, Zagreb.

² Leo Košuta, 2008., „Siena u životu i djelu Marina Držića“, *Putovima kanonizacije, Zbornik radova o Marinu Držiću 1508 – 2008*, HAZU, Zagreb, str. 233-234.

³ Ines Srdoč-Konestra, „Granica javnog i privatnog u Držića“, *Fluminensia*, časopis za filološka istraživanja, vol. 19. no. 2 veljača 2008., str. 119.

<http://hrcak.srce.hr/search/?q=granica+javnog+i+privatnog+u+dr%C5%BEi%C4%87a>; (pristupljeno 2. rujna 2016.)

neslužbenu ili pučku koja je šaljiva i neformalna. Sluge i sluškinje djelomično preuzimaju gradske kodove ponašanja, a svojim dolaskom u *Grad* ruše njegovu profinjenost i elitnost.⁴

Stoga će se u ovom radu, između ostaloga, prikazati nimalo lagan život i položaj dubrovačkih godišnica koje iz sela dolaze u gospodarevu kuću te polako zamijenjuju svoju kulturu, navike i običaje s onima iz grada. Za većinu likova koji se spominju u Držićevim komedijama, kao što su Bokčilo, Tripče i Petrunjela, Slavica Stojan istražuje i prenosi stvarnu faktografiju iz zapisa Kaznenog suda kao stvarne likove koji su doista postojali u Držićevo doba. Upravo zato Držićeva djela funkcioniraju kao stabilni prikazi onodobnog društvenog uređenja, sa svim ljepotama i radostima koje je renesansa nakon srednjeg vijeka unijela. Budući da književno djelo nastaje u ozračju vremena i prostora, ovim će se radom kroz prizmu raznih književnih likova nastojati rekonstruirati dubrovačka svakodnevnica.

⁴ Valentina Gulin, „Antropološka vizura povijesti: Držićev Dubrovnik“, *Etnološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva*, vol. 26, no. 19. prosinac 1996.
<http://hrcak.srce.hr/80738>; (pristupljeno 1. rujna 2016.)

2. Marin Držić – „umjetnik riječi i umjetnik scene“⁵

Marin Držić zvani Vidra rođen je u Dubrovniku 1508. godine u trgovačkoj obitelji. Bio je najznačajniji hrvatski renesansni komediograf, čiji su život obilježile promjene zanimanja, brojne aktivnosti te avanturistički pothvati. Njegova je buntovna narav vidljiva u tome što godine 1566. ogorčen stanjem u Republici piše toskanskom vojvodi Cosimu de Mediciju gdje prikazujući dubrovačku vladu kao nesposobnu, predlaže svrgavanje dubrovačke vlasti te traži da se osnuje i organizira nova vlada u kojoj bi bilo pola vlastele, a pola pučana. Takav pothvat pokazuje spremnost zalaganja za promjene te sposobnost realizacije svojih ideja. Smatra da je upravo vojvoda onaj nadareni pojedinac koji je sposoban da pomoću vrline ovlada nesretnim okolnostima koje su snašle Dubrovnik.⁶ S druge strane, pretpostavlja se da je dobio nadimak po maloj životinji vidri koja je bila lukava i nepovjerljiva, a takve osobine nalazimo u njegovom liku Pometa koji se u svakoj situaciji uspješno snašao. Marin Držić, svoj rad počinje petrarkističkom lirikom, no njegova najbolja ostvarenja su *Skup* i *Dundo Maroje*.

Njegov se opus uklapa u „okvire mediteranske renesanse“. Izvori za njegova djela su vlastita sredina, pisani i usmeni tradicionalni jezik, općedruštveni, ekonomski i politički elementi njegova grada. Tematika koju Držić obrađuje pokazuje središta njegova interesa koji ga i motiviraju da stvara svoja značajna djela. Veliku ulogu u izboru tema ima i „književna moda“, ono što je u određenom razdoblju aktualno i što se posebno nameće.⁷

Držić svoje stvaralaštvo započinje dramskim opusom čije začetke nalazi u književnoj tradiciji. Polazi od dubrovačkog razgovornog jezika kojem dodaje govorne osobine dubrovačke okolice. Težio je stvaranju svog vlastitog dramskog ili scenskog govora pa zato unosi i elemente folklorne i gradske pučke poezije (zagonetke, rugalice) i elemente iz života šire zajednice te zgrade iz života njegova rodnoga grada.⁸

Zbog ekonomsko – političkih veza sa Srbijom, Bosnom i Turskom, dubrovačke sfere javnog života znatno se razlikuju od talijanskih gradova. Renesansno društvo sve je više okrenuto trgovini, postaje društvo koje je puno starih škrtaca, bankara, poduzetnika i drugih kojima je cilj bio steći što veće bogatstvo.⁹ Samim time što je renesansno društvo stvorilo i mogućnosti za zabavu i uživanje, mlade generacije ne shvaćajući napor svojih očeva prepuštaju se

⁵ Franjo Švelec, 1968., *Komički teatar Marina Držića*, Matica hrvatska, Zagreb, str. 27.

⁶ Isto, str. 56.

⁷ Isto, str. 27.

⁸ Isto, str. 33.

⁹ Isto, str. 34.

lagodnom životu i rasipništvu. Konzervativnost, tvrdoglavost, zatvorenost naspram neozbiljnih i raspuštenih sinova daje prikladnu građu za stvaranje komedija.¹⁰ U Držićevim komedijama likovi su Dubrovčani i mještani iz okolice Dubrovnika sa svim svojim karakternim osobinama. Teme su uvijek aktualne, a počesto je tematizirana suprotnost staro – mlado, odnosno to je vječna tema Držićevih komedija (Skup – Dživo; Dundo Maroje – Maro). Razvojem trgovine i obiteljskog bogatstva gledanje mladih na život znatno se razlikuje od stavova starih koji su mukotrпно zaradili to bogatstvo.

3. O Dubrovniku u 16. stoljeću

Hrvatski književni povjesničar Franjo Švelec tvrdi da književno djelo bez obzira na vrijeme koje ga dijeli od njegova nastanka „živi dok god ima ljudi koji se njime bave, svejedno da li ga nastoje afirmirati ili ga pokušaju osporiti“.¹¹

Dubrovnik je imao veliku stratešku važnost u trgovačkoj povijesti i srednjeg vijeka i renesanse, a zahvaljujući velikim književnicima 15. i 16. stoljeća prometnuo se i u jedno od najvažnijih kulturnih središta bez kojeg su hrvatski jezik i ukupna književna baština nezamisliva. Kako primjećuje Milan Prelog, „po vremenu nastanka i po značaju izgradnje, Dubrovnik je srednjovjekovni grad“ koji počinje funkcionirati već od sedmog stoljeća. U 14. i 15. stoljeću Dubrovnik je prošao proces urbanizacije koji podrazumijeva zamjenu dotrajalih drvenih kuća kamenima koje su u svojim prizemnim katovima imale predviđene prostore za radnje i obrte. Kako nastavlja Prelog, u 16. stoljeću i prvoj polovini 17. stoljeća „razmjerno se malo mijenja ovo čvrsto gradsko tkivo“ i sve promjene koje su uslijedile bile su „obnove privatnih građevina koje dobivaju reprezentativnije fasade“.¹² Takva sustavna i nekoliko stoljeća duga ulaganja u gradsku infrastrukturu svjedoče o činjenici da je grad imao dovoljno sredstava od kojih je dio odlazio i na umjetnost.

Renesansni Dubrovnik uživao je u glazbi, plesu i kazališnim predstavama što je „razvidno i u Držićevim djelima i u arhivskim izvorima koji svjedoče o domaćim i stranim glazbenicima, o kazališnim družinama, o čestim plesovima. Sva su ta izvođenja povezana uz karneval,

¹⁰ Isto, str. 35.

¹¹ Franjo Švelec, 1998., *Iz starije književnosti Hrvatske*, Erasmus naklada, Zagreb, str. 81.

¹² Milan Prelog, 1978., "Urbanistički razvoj Dubrovnika", *Peristil*: zbornik radova za povijest umjetnosti, vol. 21 no.1, str. 127-128.

http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=218692; (pristupljeno 1. rujna 2016.)

blagdane i pirove, a ekscesi koju su se pritom događali zabilježeni su u sudskim spisima¹³. Tako se zapravo u Držićevim djelima može vidjeti kulturna superiornost Grada nad cijelom okolicom kroz suprotnosti u prehranbenim i odjevnim običajima, navikama i kulturi. Kao urbana metafora Dubrovniku, pojavljuje se Rim kao grad bogatstva. Dubrovnik je doživljen kao centar stvaranja novih vrijednosti, kao mjesto gdje se uče razni zanatski poslovi, ali i gdje dolazi do uzleta kreativnosti i raskoši. *Magnificentia* označava Dubrovnik kao čudesnu pojavu, kao grad koji je s jedne strane otvoren prema moru, a s druge je strane povezan uskom granicom iza koje se nalazi „brdska divjač“. Magnificencija je obilježje Držićeva vremena, ali i sastavnica Držićeva leksika.¹⁴ Sva Držićeva dubrovačka zbivanja događaju se u Gradu, dio su javnog, uličnog života. Grad je centar ekonomske i političke moći, društveni entitet u kojem uz vlastelu i puk, svakodnevno dolazi velik broj pridošlica iz kojih će žene postati sluškinje, a muškarci vojnici. Držića zanimaju svi oblici urbanog i gospodarskog života u kojima sudjeluju njegovi likovi, a njima pokazuje važne sadržaje Grada. Trgovina i pomorstvo glavni su temelj dubrovačkog blagostanja. Dubrovnik postaje središte međunarodne trgovine, ponajviše suknom i mirodijama. Budući da je trgovina središte svih Držićevih komedija, tj. njezino poslovanje, tako Skup „prodaje“ svoju kćer želeći zadržati svoje dukate samo za sebe, dok Maroje trguje sa sinom i preko njega.

Stanovništvo se bolje odijeva, nosi kožnu odjeću i onu krojenu od domaćeg sukna zamijenjuje onom uvoznom i finom tkaninom.¹⁵ Strogi državni propisi zabranjuju nošenje dragocjenog krzna pod prijetnjom novčanih kazni, jer je Dubrovačka Republika željela da ju njezini stanovnici predstavljaju kao skromnu i štedljivu državu.¹⁶ Držićeva kurtizana Laura naručuje zabranjeno krzna, ono od „risa i dzibilina“. Ta pretjerana želja za nabavom novih, skupocjenih prizvoda, tj. *magnificentia* očitovala se u visokim zaradama, ali i zaduživanjima. Također predstavlja napredak, obilatost, gizdavost i moć koje je u građanski svijet uvela renesansa. Danas se koristi riječ „manjifik“ koja označava nešto napredno, poželjno, ali i u isto vrijeme ima suprotno, ironično značenje.¹⁷

¹³ Ines Srdoč-Konestra, „Granica javnog i privatnog u Držića“, *Fluminensia*, časopis za filološka istraživanja, vol. 19. no. 2 veljača 2008., str. 120.

¹⁴ Slavica Stojan, 2010., „*Magnificentia* na Držićev način“, *Marin Držić 1508 – 2008*, HAZU, Zagreb, str. 159.

¹⁵ Isto, str. 160-161.

¹⁶ Dragoljub Pavlović, 1955., *Iz književne i kulturne istorije Dubrovnika*, Svjetlost, Sarajevo, str. 18.

¹⁷ Slavica Stojan, 2010., „*Magnificentia* na Držićev način“, *Marin Držić 1508 – 2008*, HAZU, Zagreb, str. 175.

4. Odnos staro – mlado

Komika se u Držića dobrim dijelom zasniva na opreci staro – mlado. Također jedan od čestih književnih motiva i ovaj je u renesansi dobio posebno značenje jer je i sama renesansa nastala kao opreka prethodnom, „starijem“, razdoblju. Tako se u tom duhu smatralo da sve ono što je prethodilo više nije vrijedno, da je ludo i da s time treba raskinuti. Likovi staraca u Držića izvrgnuti su ruglu jer se ne snalaze u novim okolnostima i jer ih je lako nasamariti te svojim karakterom doprinose općoj komičnosti djela. Iako je s moralnog aspekta izrugivanje starijim osobama više no upitno, Držić prikazuje i kakav su odnos mlađe generacije imale prema onima koje su im prethodili, u duhu oslikavanja svakodnevice kojoj je svjedočio. Naravno, uz opreku staro-mlado ide i opreka selo-grad pa su tako i likovi staraca u Držićevim komedijama obično oni koji dolaze s ruralnih područja, iz čega se može iščitati i svojevrsna kritika i odnos veličanstvenog i urbanog Grada, kulturno naprednog, prema svojim rubnim sredinama. Nažalost, takvo mišljenje nerijetko vlada i danas te se ruralni krajevi smatraju nazadnima. Ali s druge strane, što je recimo u renesansi izostalo a jedna je od karakteristika suvremenog doba – danas se sve više uočavaju potencijali odnosno mogućnost revitalizacije ruralnoga, dok je u vrijeme renesanse takva opozicija selo-grad uglavnom služila kao osnova za proizvodnju komičnog učinka.

Držićevi „starci“ obično se pomame za mlađim i lijepim gospojama, kako je recimo u *Dundu Maroju* kada se oko Laure „motaju“ i mladi Maro i stari Ugo Tudešak. Takva arhetipska struktura opozicije staro – mlado određena je pobjedom života nad smrću, mladošću nad starošću, tvrdi Manfred Pfister, a pridodamo li joj i poziciju muško – žensko koja nosi središnje značenje, zapravo smo dobili radnju većine Držićevih komedija.¹⁸

5. Autentični likovi kao nosioci ideja

Držićevi likovi nositelji su uvjerenja i ideja na kojima je počivala poetika renesansnog doba. Oni su, naime, ključni u formiranju i iskazivanju stavova o vladanju, o fortuni, razumu, trgovini itd. Likovi su svojevrsan „glas svog vremena“, bili su krinka preko koje je autor progovarao o različitim filozofskim pitanjima. Nije utvrđen Držićev literarni izvor stavova koje progovaraju njegovi likovi, ali su bili nositelji ideja o vrijednosti i slobodi pojedinca. Njegovi likovi sluga i sluškinja, trgovaca, seljaka, škrtaca, rasipnih sinova te specifičnih očeva koji žive u

¹⁸ Manfred Pfister, 1998., *Drama: teorija i analiza*, Zagreb, Hrvatski centar ITI.

renesansnom Dubrovniku u njegovim komedijama i danas su aktualni te daju poruku našim suvremenicima o načinu života i svakodnevicu toga vremena.¹⁹

Jedna od glavnih renesansnih ideja je ideja hedonizma koja se promiče u Držićevim djelima kao izraz zadovoljstva i životne radosti, ali i kao element u građenju likova. Ideja je ponavljana u izjavama i komentarima kao i u osobnim razmišljanjima o životu. Prepoznavala se u prologu u vrijeme poklada, u imenima likova (Popiva, Bokčilo, Pomet) kao i u njihovim mislima i mislima ostalih likova iz *Dundo Maroje*. Upravo su njihove misli bile izraz te ideje. Štoviše, većina je likova motivirana „hedonističkom prepuštanju životu“. Predstavnik hedonizma je Bokčilo. Ideja se prepoznaje u riječima sljedećih likova. Bokčilo: „jaohi meni, stranji dubrovački, moja hranice, daleko ti mi ste“²⁰; „...da mi te je na mojoj lijepo tovijerni bistroga rujnoga vinca napojit i lijepo gostit“²¹, vidljiva je aluzija na prednost među gostionicama one koja je „kod obilja“. Pomet: „...i poču š njim u zemaljski raj, gdje se ima što se žudi...“²²; Pomet Bokčilu: „...tuj ćeš doć gdje ćeš pit, jesti i počinut kao kralj...“²³, dok ga nagovara, Pomet predočava nagradu koja ga očekuje. Bokčilo Dundu Maroju: „Od tebe nije ino čut neg plakat. Kad ćeš se nasmijejat i ja s tobom... Hoću li se ikad dobit moga uboškoga stana da mi je s mojijem kutaocem vina popijevat...“²⁴ Bokčilo se stavlja u red primitivnih sluga koji dolazi iz dubrovačkog zaleđa. Dok Maroje plače za dukatima koje mu je sin potrošio, Bokčilo jadikuje za tim kako ga gospodar slabo hrani.

Zatim Ugo Tudešak kao lik koji ima dvije funkcije u komediji *Dundo Maroje*. Prva funkcija je da bude „smiješni ljubavnik podređen suparniku“ koji je naposljetku nadmoćan u odnosu na druge. Njegov lik je klišeiziran kao lik Nijemca, pijanice, lik u ljubavnim jadima. Druga je funkcija njegov društveni status koji odigrava veliku ulogu u drami. Ugo Tudešak je bogataš, no nema izgleda da se ravnopravno bori s Marom za Laurinu naklonost. Samim time što Laura nije tipična kurtizana, ona pored svoje lakomosti ipak kazuje: „Ja Mara ljubim s pravoga srca... njega samoga hoću, i njega samoga ljubim i ljubiću do smrti“²⁵, no kada Maro gubi novac, Ugo počinje dobivati priliku kod Laure.

¹⁹ Zlata Bojović, 2009., „Držićevi likovi kao nosioci ideja epohe“, *Marin Držić – svjetionik dubrovačke renesanse*, Disput, Zagreb, str. 12-18.

²⁰ Marin Držić, 2006. *Dundo Maroje*, Školska knjiga, Zagreb, I. čin, 1. prizor.

²¹ Isto, I. čin, 1. prizor.

²² Isto, I. čin, 6. prizor.

²³ Isto, II. čin, 12. prizor.

²⁴ Isto, IV. čin, 1. prizor.

²⁵ M. Držić, 2006., *Dundo Maroje*, Školska knjiga, Zagreb, III. čin, 12. prizor.

Kako je ranije u uvodu već spomenuto, većina likova koji se pojavljuju u Držićevim komedijama bili su stvarni ljudi, a to potvrđuju zapisi ureda Kaznenog suda Dubrovačke Republike u kojima se Držićevi likovi javljaju kao predstavnici renesansnog Dubrovnika. Držić pojedine likove stavlja u nekoliko djela, npr. Pomet osim u izgubljenom istoimenoj komediji, javlja se i u *Dundu Maroju*, zatim Satir se osim u *Tireni* pojavljuje i u prologu *Skupa*. U prilog tome ide da je Bokčilo – zapravo tovjerner Nikola Bočinović (Bočilović), podrijetlom iz Konavla koji se zbog raznih neprilika našao u zapisniku Kaznenog suda za kojeg autorica navodi: „dakle tip ‘rustika’ obilježen specifičnom retorikom i nesnalaženjem u urbanoj sredini, što je autoru pružalo velike mogućnosti za njegovu komičnu karakterizaciju“.²⁶ Njegov lik je pravi primjer autentičnosti likova u djelu i pojedinaca u zbilji. Stavlja se u red primitivnih sluga. Kako u djelu tako i u stvarnosti razmišlja isključivo o hrani i piću. Držić ga promatra kao uplašenog starca koji luta rimskim ulicama u nadi da će sresti nekog „našeg“ i s njim nešto pojesti.²⁷ U komedijama *Dundo Maroje*, *Arkulin* i *Tripče de Utolče* javlja se i lik Tripčeta za kojeg nije u potpunosti sigurno da je zasnovan na realnom uzorku. Kotorani su u Držićevim djelima redovito bili predmet ismijavanja i poruge. Tako i ime Tripčeta lik dobiva po svome lokalnom zaštitniku sv. Trifunu.²⁸ Zatim se Ilija Mazija javlja u *Dundu Maroju*, a Pomet ga naziva varalicom, laskavcem, hajdukom i pijanicom. Budući da je njegova uloga u komediji epizodna može se zaključiti kako je on samo jedan predstavnik dubrovačke svakodnevice. Lik Negromanta koji se javlja u *Arkulinu* i *Dundu Maroju* ljudi renesansnog Dubrovnika pamte kao čovjeka koji je imao takav nadimak. Pojedinaac koji je glumio Negromanta predstavlja se kao čovjek koji je bio poznat dubrovačkom gledateljstvu. Nadalje, Slavica Stojan, Petrunjelu, kao najatraktivniji Držićev ženski lik u stvarnosti identificira “kao Milicu Nikolinu s nadimkom Pjera“. U brojnim sudskim spisima najčešće je svjedokinja, ali i optužena u spisima Kaznenoga suda, iz čega zaključuje da se „izrazito mnogo kretala javnim prostorima grada, što za žene nije bilo uobičajeno“.²⁹

Držić pronalazi one sugrađane svog vremena za koje misli da će izazvati pozornost gledatelja i smijeh koji je krajnji cilj komedije. Uvodeći epizodne likove u djelo prikazavši njihovu svakodnevicu, saznajemo osnovne crte ritma gradskog života, ali i urbanu strukturu Grada. Kao stalni lik javlja se lik Milašice, prodavačice sira pred Orlandom. Pronalazimo ju u

²⁶ Slavica Stojan, 2007., *Slast tartare: Marin Držić u svakodnevici renesansnog Dubrovnika*, HAZU, Zagreb, str. 119.

²⁷ Slavica Stojan, 2008., „Autentični stanovnici Držićeva Njarnjas – grada“, *Putovima kanonizacije, Zbornik radova o Marinu Držiću 1508 – 2008*, Zagreb, str. 805.

²⁸ Franjo Švelec, 1968., *Komički teatar Marina Držića*, Matica hrvatska, Zagreb, str. 83.

²⁹ Slavica Stojan, 2007., *Slast tartare: Marin Držić u svakodnevici renesansnog Dubrovnika*, HAZU, Zagreb str. 19.

dvije komedije, u *Veneri i Adonu* te *Dundu Maroju*, a riječ je o liku koji je „...gotovo kameni detalj grada poput Orlando, pa stoga može poslužiti kao orijentir u prostoru“.³⁰ Na Pometovo pitanje što je novoga u Dubrovniku, Mazija ironično odgovara: „Milašica sirenje prodava, prid Orlandom vino liče, junaci ga piju, krua ne manjka prid Lužom ni vode na fontani.“³¹ Milašica i njeno dugogodišnje bivanje na gradskim ulicama Držić koristi i „izvanredno uspijeva utkati u dramaturgiju svakodnevnog života u svojim djelima“, pa se u Milašici prepoznaje reprezentativni antropološki i književni model. Pomoću zapisnika, u kojem je bila čest gost, saznajemo da je riječ o Đivani Milašici koja je Držiću bila zanimljiva po tome što je bila borbena, hrabra, što se sama nosila sa životnim nedaćama.³²

6. Položaj žena u renesansnom Dubrovniku

Ozračje u Dubrovniku bilo je prilično konzervativno, a to je potvrđivalo i kažnjavanje svakog kršenja norme. Ipak, kako navodi Zdenka Janeković Römer, renesansna rasprava o ženama kao središnje je pitanje postavila pitanje dostojanstva ženskog tijela, ali je istovremeno i vladalo mišljenje da „od žena nitko ne traži i ne želi studije književnosti, jer se po općem uvjerenju žena treba prikloniti igli i preslici, a ne knjigama; tkalačkom stanu, a ne školi“.³³ Slavica Stojan tvrdi da je *Grad* vrvio „običnim prostitutkama poput Kitice, Perlice, Profumanice, kao i njihove batese Pavici iz Duičine ulice, Pelina i Podmirja, Poviše Prijekoga, Rudanove i Gabrine ulice, pa čak i ulice Lučarice, u samom središtu grada, s kojima su članovi noćnih družina kratili noći“, čemu Stojan dodaje i da su bili „česti napadi na žene kao slabije zaštićen sloj dubrovačkoga stanovništva, zatim krađe, ogovaranja, teške verbalne uvrede što je sve zabilježeno u različitim dokumentima, ali je našlo odjeka i u Držićevim djelima“.³⁴ Što se konkretno muško – ženskih odnosa tiče, muškarac je taj koji u tadašnjem Dubrovniku upravlja svim sferama života dok je žena podređena muškarcu i ograničena je samo na obiteljsku sferu života. Ona od djevojaštva do zrelog doba živi između svoja četiri zida odijeljena od svijeta. Nakon početne obuke, rastu i odgajane su uz majku koja ih je pripremala za budući praktični život. Nikola Nalješković u svojim komedijama opisuje položaj

³⁰ Isto, str. 46.

³¹ Marin Držić, 2006., *Dundo Maroje*, Školska knjiga, Zagreb, IV. čin, 7. prizor.

³² Slavica Stojan, 2007., *Slast tartare: Marin Držić u svakodnevnici renesansnog Dubrovnika*, HAZU, Zagreb, str. 48

³³ Zdenka Janeković Römer, 2004., *Žene u Hrvatskoj: ženska i kulturna povijest*, Zagreb, str. 105-123.

³⁴ Slavica Stojan, 2007., *Slast tartare: Marin Držić u svakodnevnici renesansnog Dubrovnika*, HAZU, Zagreb, str. 159.

žena u Dubrovniku kao „obespravljen“. O stvarnom položaju žena u Dubrovniku govori Miona iz *Grižule*: „Raspiramo se i pridiramo se za njih, i još smo im krive. Tko ljudem vida obrok? Žene! Tko ih puđa od buha? Žene! Tko ih krpi? Žene! Goli bi bez nas hodili, a nut kakvi su.“³⁵

7. Držićev odnos prema ženskoj posluzi

Količina raznovrsnih naziva kao što su *famula*, *serva*, *fantasca*, *godišnica* i *spravljenica* označava kako je to bila značajna skupina u Dubrovniku, koja je činila trećinu ukupnog društva. Te djevojke najčešće su dolazile iz dubrovačkog zaleđa i okolnih sela. Naziv *godulje* ili *godišnice* dobile su po tome što su roditelji u njihovo ime sklapali ugovore s gospodarima na jednu ili više godina. Neke djevojke radile su za hranu i odjeću, dok su neke radile za godišnju plaću od četiri do sedam perpera. Na početku, prije ulasku u kuću, moraju dati obećanje kako će biti poštene, bez prijevara i krađa. U književnim djelima, sluškinje i sluge dobivaju naziv po nekoj osobini po kojoj su bili karakteristične, pridjevi postaju osobna imena. Primjerice, Omakala označava sluškinju koja krišom krade hranu i omače, Variva dolazi od glagola „variti“ ili kuhati, Gruba od ponašanja koje je okarakterizirano kao grubo, Popiva jer pije i popijeva, Munuo od glagola „munuti“ ili progutati.³⁶ U Dubrovniku u 16. stoljeću dolazi do zamjene narodnih imena sa svetačkim imenima. Njihova dosadašnja imena bila su njihov zaštitni znak jer su ih štitila od uroka (npr. Gruba).³⁷ Godišnice ulaskom u kuću, prvi se put susreću s ogromnom količinom hrane koja je namijenjena gospodarevoj obitelji te se one pokušavaju domoći te hrane na sve načine. Kako su gospodarice htjele izbjeći da posluga ima imalo slobodnog vremena, pretrpavale su ih poslom, tako da je u djelima prikazano kako su radile više poslova odjednom. Držić suosjeća s njima, jer su i nakon napornog dana, bile izložene agresivnošću gospodarevih sinova. Što se tiče radnih uvjeta, preko zime su se smrzavale, a preko ljeta su bile izložene najvećim vrućinama. Nakon što shvate da koliko god se trudile nikad neće postati dovoljno dobre svojim gospodaricama, odlučuju se na bijeg iz gospodareve kuće. Najčešće se vraćaju u svoje selo ili odlaze u Mletke. Tako u *Grižuli*, Omakala bježi iz gospodareve kuće zbog zlostavljanja. Događalo se da su ponekad i

³⁵ Marin Držić, 1971., *Grižula*, Školska knjiga, Zagreb.

³⁶ Slavica Stojan, 2003., *Vjerenice i nevjernice: žene u svakodnevici Dubrovnika*, HAZU, Zagreb, str. 96.

³⁷ Slavica Stojan, 2008., „Autentični stanovnici Držićeva Njarnjas – grada“, *Putovima kanonizacije, Zbornik radova o Marinu Držiću 1508 – 2008*, Zagreb str. 806.

nepravедno bivale optužene za krađe koje su počinili drugi. Motiv sluškinja utkan je u književna djela kao „povijesna istina o realitetu života“ u kome se vide oblici njihove društvenosti i komunikacije, njihove navike i izdržljivost.³⁸

8. Likovi muških slugu

U renesansnom je Dubrovniku svaka bogatija obitelj imala sluge i sluškinje. Stoga i Držić u svoje komedije uvodi niz likova sluga kojima prikazuje njihov način života i položaj u društvu. Njihovim likovima u djela često unosi humor, a Držić također naglašava njihove prepoznatljive mane i vrline. Također su prikazane različitosti između tih likova i specifičnosti svake skupine sluga.

Upravo Salko Nazečić likove sluga dijeli u tri skupine. Prva skupina pripada općem tipu (Pomet, Popiva, Munuo), druga miješanom tipu prve i treće skupine (Petrunjela, Gruba) i treća skupina su Vlasi, kao što je Bokčilo. Prva skupina likova je tipičan primjer likova koji potječu s dubrovačkog tla. Treća skupinu obilježava kraj iz kojega dolaze, a on se očituje u govoru. Ti se likovi prepoznaju po jeziku, upotrebom narodnih poslovice, poruga, ali i talijanskih riječi koje oni prisvajaju i prilagođavaju svome govoru. Sve likove sluga odlikuje lukavost i snalažljivost. Likovi muških slugu su dominantniji, češći i važniji nosioci ideja, predstavnici stereotipnih osobina te je Držić mnogo tema razradio upravo likovima muških slugu.

Pomet je Držićev najuspjeliji lik. On je duhovit i mudar sluga. Upravo preko lika Pometa Držić izriče svoje stavove o društveno – političkim pitanjima. Pomet se nosi idejom da treba iskoristiti svaku priliku koja se u životu pruža te da se treba znati prilagoditi. Svjestan je svoje vrijednosti te svakom problemu prilazi optimizmom i smijehom. Pometu je humor obrambena reakcija na negativnosti koje ga zatječu u komediji, jer prema Freudu je humor „najviša moguća obrambena reakcija čovjekove psihe“. ³⁹ Primjer komičnog se javlja u prvom prizoru drugog čina *Dunda Maroja* kada frustrirani Pomet mora otići od stola, pritom oslikavajući što sve ostavlja za stolom. On svojim monologom kojim na humorističan način iskazuje kako se osjeća, izaziva rableovski smijeh, odnosno smijeh izazvan pogrdnim imenima, zagonetkama i pošalicama.

³⁸ Slavica Stojan, 2003., *Vjerenice i nevjernice: žene u svakodnevicu Dubrovnika*, HAZU Zavod za povijesne znanosti, Dubrovnik; Prometej, Zagreb, str. 98.

³⁹ Dunja Fališevac, 2007., „Stari Freud u posjetu Marinu Držiću“, *Dubrovnik otvoreni i zatvoreni grad*, str. 107.

9. Društveni položaj Židova

Uz žene, koje su bile uskraćene sudjelovati u kulturnom životu Grada, tu su bili i Židovi koji su bili neravnopravni s ostalim građanima u svakodnevnom kulturnom životu. Nakon progona Židova iz Španjolske i Portugala, njihov se broj povećava 1515. godine. Po uzoru na Italiju, Dubrovačke vlasti donose zakon o izgonu svih Židova iz Dubrovačke Republike.⁴⁰ Kasnije dolazi do promjena, kada Dubrovnik postaje luka preko koje su Židovi trgovali s Istoka na Zapad i obrnuto. Zbog svoje malobrojnosti ne donose posebne zakonske odredbe vezane za njih, već ih stavljaju u skupinu s ostalim strancima. Tako se u djelima uz Židove javljaju i Vlasi, Bosanci te Nijemci. Zbog njihovog društvenog položaja u Dubrovniku, bila su im i vrata kazališta češće zatvorena nego otvorena. Riječ je o neprihvatanju drugačijega i stranoga, a za neprihvatanje Držić se opravdava negativnim osobinama koje su karakteristične za tu skupinu. Lik Židova prvi se put pojavljuje u 16. st. kod Marina Držića, prikazan kao trgovac i lihvar imena Sadi. Iako je epizodan lik, važan je za tijek komedije i psihološko oslikavanje glavnih likova. Laura ga doživljava kao dosadnog, nametljivog i nasrtljivog kada je u pitanju povrat njegovog novca. Lik je prikazan stereotipno jer Držić ima već izgrađeno mišljenje o osobama s kojima dolazi u dodir. On je ujedno prvi dopreporodni pisac koji u književnost unosi lik Židova. Nakon likova Židova u Držićevim komedijama, Židovi se češće pojavljuju u književnim djelima, a najviše u smiješnicama 17. st. te u dubrovačkim preradama Molierovih komedija 18. st.⁴¹

10. Držićev prikaz gospodara

U komediji *Skup* ismijava se Skupova opsesija zlatom, tj. tezozom koje izravno ili ne, ima ključnu ulogu u oblikovanju sadržaja ove komedije. Skup se u cijeloj komediji ponaša psihotično i paranoično, sumnja u sve ljude u svojoj okolini, smatrajući ih potencijalnim „lupežima“.⁴² Držić govoreći o zlatu u ovoj komediji, misli na „ljubav“ koja prevladava u njegovom društvu. Lakomost je najčešća tema Držićevih djela, tj. žudnja za posjedovanjem bogatstva, odnosno zlata, a koje je sposobno i ljubav preobaziti, „amor nije amor, zlato je

⁴⁰ M. Tatarin, S. P. Novak, 2009., *Leksikon Marina Držića*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, natuknica „Židovi“ <http://leksikon.muzej-marindrpic.eu/zidovi>; (pristupljeno 8. rujna 2016.)

⁴¹ Bernard Stulli, „Židovi u Dubrovniku“, *Migracijske i etničke teme*, vol. 6., no. 3., studeni 1990. str. 467-469. <http://hrcaj.srce.hr/127699>; (pristupljeno 8. rujna 2016.)

⁴² Frano Čale, 1971., *Marin Držić Djela*, Zagreb, str. 109.

amor, zlato stare – mlade, lijepe – grube, svete – grijesne, svjetovne – crkovne pridobiva⁴³. Lakomost je grijeh svih onih koji „posluju“ s dukatima. Najčešće se zna reći da je to „muški“ grijeh jer se veže posebno uz muške likove staraca i trgovaca kao što su Skup, Dundo Maroje i Sadi. Zlati Kum kazuje: „lakomosti, uzrok si od svijeh zala!“, a to potvrđuje i Skup, „...istinom lakomos je zlo sjeme koje vele zao plod dava, i kuga je od svijeta...“⁴⁴ Ta negativna osobina obično se veže uz osobu koja želi steći što više, ali i uz osobinu škrtosti kojom se pošto-poto želi sačuvati bogatstvo. Lik Skupa može se okarakterizirati i kao lik lihvara, „...mučno ti se dijeljam iz kuće, a ne more mi se smanje. Dužnik mi je obećao danas za vas dan platit njeke dinare, ako ne pođem, neću ih skodžat; ako pođem tezoro mi perikula...“⁴⁵. Njegova opsjednutost zlatom vidi se kada vlastitu kćer smatra teretom i prijetnjom za svoje bogatstvo.⁴⁶ Starac koji pronalaskom zlata gubi svoj duševni mir ovim riječima nagoviješta publici da će se ubrzo pojaviti na sceni: „Drži! Zlato! Munjčela! Uhiti! Lupeži!“⁴⁷ Iz tih riječi mogu se primjetiti neki od simptoma koji su na njemu očiti, a to su strahovanje, zabrinutost, nesanica, nepovjerljivost i priviđanje. On sam kazuje kako je: „Ne imat zlato – zlo! Imat ga na ovi način – zlo i gore! Odkle ovo tezoro nađoh, meni se mir izgubi, san me se odvrže, misli me obujmiše, sva zla na mene napadoše, i ne čekam drugo od njega neg da me tkogodi pri njem zakolje!“⁴⁸ Škrtost nije samo središte cijele komedije već je i „sredstvo za otkrivanje široke panorame dubrovačkog života“.⁴⁹

10.1. Dundo Maroje

Otac Dundo Maroje dubrovački je trgovac te je upravo tu vidljiv autorov element iz stvarnog života pošto je i sam Držićev otac trgovao. Dundo Maroje je lik oca koji više voli dinar nego vlastitog sina. U drugom prologu *Dunda Maroja* autor ističe da gledatelji trebaju nešto naučiti od Pomet-družine misleći na to da ne smiju dati novac mladima koji se nisu iskazali da su poštteni. To se najbolje ocrta rječima: „Od lude djece neka čuvaju dinare, er se je onjezijeh

⁴³ Marin Držić, 2006., *Skup*, Školska knjiga, Zagreb, I. čin, 5. prizor.

⁴⁴ Isto, III. čin, 10. prizor.

⁴⁵ Isto, I. čin, 7. prizor.

⁴⁶ Isto, III. čin, 6. prizor.

⁴⁷ Isto, I. čin, 1. prizor.

⁴⁸ Isto, I. čin, 5. prizor.

⁴⁹ Franjo Švelec, 1968., *Komički teatar Marina Držića*, Matica hrvatska, Zagreb, str. 116.

komedija nekoliko arecitalo nazbilj u vašem gradu, koje su svršile u tradžediju, er nije svak srjeće Dunda Maroja“.⁵⁰

10.2. Maro

Držić uvodi epizodne likove poput Nika i Pijera kako bi pomoću njih pokazao Marovo raskalašeno i neprimjereno ponašanje.⁵¹ Dubrovački mladići Niko i Pijero dolaze u Rim kako bi se opustili i zabavili te oni zavide Maru koji olako troši očeve dukate. Kada se Maro pred Nikom, Pijerom i Vlahom hvali kako lijepo živi, nailazi otac, zateknut situacijom Maro se pravi da ga ne poznaje te mu se obraća: „Chi sete voi omo dabben? Che volete?“.⁵² Svojim postupkom pretvaranja da ne poznaje vlastitog oca pokazuje svoje dvije negativne osobine, a to su lakoumnost i razuzdanost. Karakterizira ga „običnost“ jer se ni po čemu ne razlikuje od ostalog dubrovačkog društva. On je tipičan predstavnik tadašnje omladine koja svojim ponašanjem puni kriminalističke spise te koje je suprotno od strogih naredbi dubrovačke vlasti. Također je tipičan primjer rasipnog sina koji govori kako u mladosti treba uživati i iskoristiti svo vrijeme, jer će se u starosti ionako kašljati živio čovjek dobro ili loše. Žali se na lakomost otaca koji su „neprijatelji mira i kontenta od sinova“. Svojim ponašanjem, govorom i mislima, lik Mara često izražava i daje ilustraciju ideje „carpe diem“ te je razloženo prenosi. To se može iščitati i iz sljedećeg ulomka: „...to toliko se dobiva na svijetu, koliko se čovjek dobru bremenu dava. Dobro živi i zlo živi, mre se, a nakon nas makar ni sprožina ne ostani“; „...ja s mojom gospođom uživam“. Svi Marovi postupci rezultat su njegove zanesenosti, odnosno označavaju podređivanje svog života lagodnosti. Značajan je lik i zbog razlikovanja od ostalih likova u mnogim aspektima. Jedan od tih aspekata je suočavanje sa srdžbom. Grijeh srdžbe uglavnom se pripisuje muškim likovima koja nastupa kada likovi žele nešto dobiti, a to ne ostvaruju. Reflektira se psovkama, klevetanjem, nestrpljivošću i zlobnošću. Srdžba je ta koja utječe na tijek radnje, tako oni likovi koji se oslobode srdžbe dobivaju što žele, za razliku od likova kao što je Maro koji „mahnita“ bez cilja i pravca, gubi, ne uspijevajući pronaći rješenje i dobiti zamišljeno.

⁵⁰ Isto, str. 75.

⁵¹ Isto, str. 87.

⁵² Marin Držić, 2006., *Dundo Maroje*, Školska knjiga, Zagreb, II. čin, 2. prizor.

10.3. Zlati Kum

Arhivski zapisi potvrđuju kako su se brakovi sklapali samo kako bi se produžila postojanost imena i obiteljskog nasljedstva. Primjerice u komediji *Skup* Dobre nagovara svog brata da se oženi jer nekome treba ostaviti svoju imovinu te ona govori: „komu ćeš tvoje zlato po tebi ostavit... da kuća naša s imenom ne pogine...“⁵³ Za Dubrovčane su brakovi bez miraza bili neprihvatljivi, „bolje je da umre neg da to učini – bez prćije da se vijera“.⁵⁴

Miraz je u prošlosti bio potreban djevojkama za sklapanje brakova te je služio kao početni kapital novonastale bračne zajednice. Ako bi se dogodilo da djevojka nema miraz, morala bi ići u samostan, što Zlati Kum javno kritizira. U *Skupu* se pitanje miraza razmatra na više razina, a to su: Božji zakon, prirodni zakon, ljudska korist i korist zajednice. Što se tiče koristi zajednice Zlati Kum govori kako bi: “bogati uboge počtapljali tako bi se Grad i uzdržao i mantenjao u dobru bitju, u vječna bremena, a ne uboštvu, kako grinja konsumovalo građane i Grad.”⁵⁵ Zlati Kum ovdje kazuje kako bi vremena bila bolja kada bi brakovi bili miješani jer bi se ukupna imovina raširila unutar cijele zajednice. U ono vrijeme postojala je čežnja za uvođenjem zakonski prihvatljivih endogamnih brakova (brakova unutar vlastele). Nadalje Zlati Kum govori o pohlepnosti i škrtosti koja se vezuje uz imovinu, a čest je motiv u dubrovačkoj svakodnevici „...ma je lakomos svijet zaslijepila, kroz dinar svak gleda, na dinar svak pozire...“⁵⁶ Što se tiče muško – ženskih odnosa miraz igra veliku ulogu u tome. Zlati Kum u svom monologu govori kako će se radije oženiti siromašnom djevojkom kojoj će on biti gospodar, a ne ona njemu, te se iz priloženog može vidjeti kako je miraz mjerilo moći u obitelji. On pretpostavlja kakav će biti odnos u obitelji tamo gdje je žena donijela veliki miraz, smatra da će ona tražiti zadovoljenje svojih potreba „ne daš mi što mi je od potrebe, a nijesam li donijela da mogu imat svoju potrebu?“. Takva žena će postati bahata i ohola što neće dobro utjecati na brak.⁵⁷

⁵³ Marin Držić, 2006., *Skup*, Školska knjiga, Zagreb, I. čin, 10. prizor.

⁵⁴ Isto, IV. čin, 8. prizor.

⁵⁵ Isto, III. čin, 10. prizor.

⁵⁶ Isto, III. čin, 10. prizor.

⁵⁷ Isto, III. čin, 10. prizor.

11. O motivu škrтости

Škrтost, koja ima mnogo pojava oblika i manifestacija, motiv je koji se obilno koristi od antičke književnosti pa sve do danas. „Sredstvo za otkrivanje široke panorame dubrovačkog života“⁵⁸ jedno je od središnjih mjesta iz Držićeva opusa i fenomen kojim se posebno bavio. Ono što Machiavelli kritizira, a Držić unosi u svoja djela kao kritiku osobnosti su škrтost, lakomost i pohlepa.

Držić „škrтost postavlja kao instrument koji treba otkriti i druge vidove dubrovačkog života: sukob staroga i novoga shvaćanja života i brakove iz računa nasuprot brakovima iz individualne naklonosti“⁵⁹ Kako je ranije navedeno brojni su antički autori posezali za ovim modelom ljudskog karaktera, pa tako u Plautovu *Ćupu*, kasnije Molierovu *Mizantropu* možemo primijetiti isti karakterni uzorak. Kod Držića Skup je opsjednut bogatstvom i blagom, što se vidi iz njegove rečenice. „Amor nije amor, zlato je amor“⁶⁰ Dakle, škrтost je osobina koja se zasniva na potrebi gomilanja materijalnih dobara, bez obzira na potencijalne posljedice na druge ljude koje takvo ponašanje može proizvesti. Također, Držićevo korištenje navedenog motiva oslikava društveno stanje Dubrovnika koji je dobio pristup velikim bogatstvima i mogućnost bogaćenja putem brojnih trgovačkih i političkih veza, a funkcionira i kao svojevrsna kritika korumpirane vlastele koju je autor oštro napadao kako direktno tako i indirektno. Povezujući ovo poglavlje s prehrambenim navikama, a i s poglavljem o Držićevom odnosu likova prema ženskoj i posluži općenito, vidljivo je i da su sluge uglavnom stalno gladne jer ih škrтost gospodara sprječava u tome da na isti način uživaju u gastronomskim specijalitetima. Kako je nekoliko puta već navedeno, svaki literarni postupak i svaka slika dubrovačkog života tek je prijenos istine u književno djelo, što potvrđuje i Švelec kada kaže „samo ih je podešavao potrebama svoje fabule, prepuštajući najčešće njima da budu nosioci komike, bilo kao njezini pokretači ili pak njezine žrtve“.⁶¹

Neizostavno je spomenuti i škrтost Dunda Maroja što se može vidjeti iz odnosa njegovog sluge Bokčila, ali i motiva odlaska Dunda Maroja u potragu za Marom u pozadini kojega leži isključivo zabrinutost o rasipanju obiteljskog imetka, a ne iskrena ljubav prema sinu. Jasno je da Marovo ponašanje iziskuje analizu te da njegovi postupci nisu opravdani, a može se reći i

⁵⁸ Mateja Jelaković, 2014., *Komički lik škrтca: Plaut, Držić, Molière*, Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

⁵⁹ Franjo Švelec, 1968., *Komički teatar Marina Držića*, Matica hrvatska, Zagreb, str. 249.

⁶⁰ Marin Držić, 2006., *Skup*, I. čin, 5. prizor.

⁶¹ Franjo Švelec, 1968., *Komički teatar Marina Držića*, Matica hrvatska, Zagreb, str. 80.

da pripadaju svojevrsnom „standardnom studentskom životu“. Dakle, Dundo Maroje nije toliko bio zabrinut za Marovu budućnost koliko za sudbinu svog potencijalno uludo utrošenog novca namijenjenog obrazovanju.

12. Što se jede i pije u renesansnom Dubrovniku?

Motiv hrane ima značajno mjesto unutar književnosti, pa tako i hrvatske, kojem se najviše pažnje pridavalo upravo u razdoblju renesanse koje dolazi kao opreka s ranijim vremenom srednjeg vijeka. Postavši važnim trgovačkim središtem, Dubrovnik je imao mogućnosti veće razmjene začina i namirnica pa su tako dubrovačke trpeze postale raznolikije. Opisima raznolikih vrsta namirnica koje konzumiraju različiti slojevi može se mnogo otkriti o prehranbenim navikama Dubrovčana. Prvo što se uočava, kršenje je jedne od Božjih zapovijedi, one o neumjerenosti u jelu i piću, koja je često prisutna kod Držićevih likova. Po ranije navedenoj maniri „reci mi što jedeš i reći ću ti tko si“, vrlo je lako uočiti i društvenu i imovinsku klasifikaciju gdje siromašni ne jedu gotovo ništa i stalno ih more glad i žeđ, a najbogatiji jedu sve. Takva klasifikacija pokazuje važnost hrane u razlikovanju društvenih položaja.

Uloga prehrane je u Držićevim tekstovima više od autentičnog prikaza sredine u kojoj je stvarao. Motiv prehrane Držić „višeznačno i mnogostruko koristi u svojim djelima“ i upravo ona može poslužiti kao izvor komike u liku pregladnjela sluga Bokčila. Imena kao što su Pomet Trpeza, Obložder ili Variva imaju prehranbene konotacije, a motiv se također koristi i u karakterizaciji lika kao što je Ugo Tudešak u *Dundu Maroju*. Također, hrana se pokazala jednako važnom i u opisivanju običaja grada, predrasuda i društvenog statusa, te da bismo ovaj motiv mogli interpretirati „kao još jedan instrument Držićeve kritike konzervativne duhovne klime Dubrovačke Republike, a Držića shvatiti kao vrijedan izvor prehranbenih činjenica i želja u renesansnom Dubrovniku“.⁶²

Hrana je jedan od stalnih elemenata koji se javlja u svim Držićevim komedijama, ona povezuje visoko s niskim, duhovno s materijalnim. Većini likova u komedijama, s Pometom na začelju te skupine, hrana je glavna preokupacija. Premda se čini da Pomet ne priznaje

⁶²Jelena Ivanišević, 2011., „Lačan ne haje toliko za ljubav: gastronomija Dunda Maroja između srednjovjekovlja i renesanse“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, no. 49 lipanj, str.10.
http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=105501:

nikoga, njegov stvarni vladar je „sofriktni trbuh“. Sofriktna hrana je domaća hrana koja se pripremala na tradicionalan način, a sastojala se od zaprženog luka, češnjaka, cipola i lokrumske gere. Pomet se ponizuje te svoj trbuh naziva „gospodarem“. „Za tebe Pomet sve stenta, za tebe se sve ovo spravlja, kralju i gospodine! Ti si moj, ja sam tvoj, ti meni gospodar, a ja tvoj sluga i pudar“. „Želudac je glavna pokretačka snaga, on je nadređen čovjeku, on mu služi, čovjek je sluga, a želudac je kralj, gospodin i gospodar“.⁶³ Kroz Pometova usta Držić razmišlja o hrani na sve načine: „...vareno, pečeno, prigano, podprigano, na tortice, na sapuriće incukarade s vodicom rusatom, jetrice slatke od kapunića...“⁶⁴ Kada je o juhama riječ, u onim dubrovačkim se zbog oskudice sastojaka vidi dno, a one na „tudeški način“ su pune slanine, teletine, repice i kupusa. Uz meso, sir je druga glavna namirnica bez koje Dubrovčani nisu mogli, koju su zbog nestašice ponekad i uvozili. U *Dundo Maroju* glad se ne završava sitošću već izaziva novu glad, npr. kada lik Bokčila kaže da što više jede to je više gladan, nam simbolizira kontinuiranost i nedovršenost, odnosno promjenjivost i obnavljanje. U okviru komedije *Dundo Maroje* moglo bi se govoriti o najmanje tri nacionalne kuhinje, pa onda i o trima kulturama. Pometov opis trpeze preslika je renesansnih trpeza, ali i dobre kulinarske lektire toga vremena, u kojoj se fortuna i virtù povezuju s hranom. Osim njemačke kuhinje spominje se i talijanska, ali ne s mnogo entuzijazma. Može se zaključiti kako narodi svoj nacionalni identitet ne grade samo svojim književnim i znanstvenim djelima i običajima, već i hranom.

Odnos prema hrani razlikuje se kod starih i mladih, kao i kod gospodara i slugu. To se pokazuje Bokčilovim iznošenjem stava o dukatima kada govori kako Maroje ne zna uživati u dukatima koje posjeduje, kako su oni tu da se „pije, ije i trunpa“, a ne da „rđave u škrinji“. Dakle, sluge i gospodari razlikuju se po tome što je jednima glavna okupacija hrana dok je drugima zlato.⁶⁵ Kada se unosi hrana u kuću starog škrcu, javljaju se opreke poput: obilja i škrtosti, hrane i gladi, veselja i turobnosti. Kod Držića primjećujemo realne opise hrane, njezine pripreme i uživanja u njoj, za razliku od Dantea gdje se hrana pojavljuje samo kao metafora kršćanskog nauka.⁶⁶

⁶³ Marin Držić, 2006., *Dundo Maroje*, Školska knjiga, Zagreb, II. čin, 10. prizor.

⁶⁴ Isto, II. čin, 10. prizor.

⁶⁵ Valentina Gulin, „Antropološka vizura povijesti: Držićev Dubrovnik“, *Etnološka tribina*: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva, vol. 26, no. 19, prosinac 1996.

<http://hrcak.srce.hr/80738>: (pristupljeno 1. rujna 2016.)

⁶⁶ Slavica Stojan, 2007., *Slast tartare: Marin Držić u svakodnevnici renesansnog Dubrovnika*, HAZU, Zagreb, str. 182.

13. Odgoj i obrazovanje

U vremenu renesanse, koje kako je poznato označava razdoblje kulturnog preporoda i općedruštvene živosti, jača i želja pojedinca za obrazovanjem, sve više ljudi odlazi na školovanje u inozemstvo, najčešće Italiju. Obrazovanje je i dalje bilo rezervirano za najbogatije slojeve društva, dok veliki broj nižih i srednjih klasa obrazovanju ima vrlo ograničen pristup. Iz obrazovnog su sustava isključene bile žene, osim nekolicine njih kojima je za takvo što pružena prilika, ali i tada rezervirano samo za vlastelinske obitelji. Ipak, takve rijetke iznimke poput sestara Julije i Nade Bunić te Marije Gučetić svjedoče da su žene u određenom obujmu ipak sudjelovale u kulturnom životu Dubrovnika. Možemo reći da se radilo o razdoblju koje je, zahvaljujući pojačanom interesu za znanost i istraživanja, dalo temelja za naznake modernog doba. Najvažnija ipak oznaka renesanse je zaokupljenost individualnim i konkretnim što će dovesti do sekularizacije umjetnosti.

Marin Držić u svojim djelima progovara o odgoju djece u kojima smatra da batina ima veoma važnu ulogu, „...djecu 't mi sada što luda i preluda, a sve er bič majčin ne rabi, a ćaće se malo haju. Da je istom dijete zdravo, a za čovječtvo se ne mari...“⁶⁷ čime često sinovi postaju neprijatelji svojim očevima. Kada dijete naraste do sedme godine, slijedi obrazovanje. Dubrovnik teži tome da muška djeca pohađaju redovnu školu. Iako je u Firenci u 15. stoljeću oko 60% djece pohađalo školu, u Dubrovniku ni u 16. stoljeću nije došlo do tolikog broja. Obrazovanje djevojčica bilo je u daleko manjoj mjeri te je njihova poduka bila privatne naravi.⁶⁸ Mladići već nakon četrnaeste godine napuštaju školu, a Držić to kritizira: „...svu noć se skitate, dezvijana mladosti, malo na skulu hodite, malo umijete, gradu sramotu činite, a sebi ste smrt...“⁶⁹ Dživo je čovjek srednjih godina koji ne osuđuje mladenačke ludosti, ali ih i ne odobrava.

Stari Dundo Niko kritizira mladež koja se skita u noći, pravi nered, malo se brinu o školi, kako kažu, rade sramotu gradu, a sebi ni smrt. Najveću kritiku daje tome kako je sramota ići u školu, a nije sramota ne znati čitati i pisati. „Gdi su litere od ovog grada? Gdi su kostumi? U plaštijeh od persa, u gaćah od svile, u rukavicah profumanijeh! Ne denjamo se svitu nosit koja se u gradu čini nego ištemo ispriko svijeta komade koji će nam personu uresit, ne

⁶⁷ Marin Držić, 1971., *Grižula*, 3. čin, 7. prizor, Školska knjiga, Zagreb.

⁶⁸ Slavica Stojan, 2007., *Slast tartare: Marin Držić u svakodnevicu renesansnog Dubrovnika*, HAZU, Zagreb, str. 100.

⁶⁹ Marin Držić, 2006., *Skup*, Školska knjiga, Zagreb, IV. čin, 2. prizor.

nastojimo da nam meštri ispriko svijeta dohode, da nam pamet urese..⁷⁰ Iz priloženog se može vidjeti kako Dubrovčani više cijene skupocjene stvari iz inozemstva nego znanje koje bi novim generacijama mogli podariti učitelji iz inozemstva.

14. Izazov noći u renesansnom Dubrovniku

Dubrovnik je noću bio izrazito opasan za sve stanovnike, ali osobito za žene kojima nije bilo dopušteno da noću same hodaju gradom. Čovjek je preko noći mogao doživjeti razne strahote, od toga da bude opljačkan, napadnut ili da bude žrtva kakve osvete. Mladi preko noći odlaze u lokalne krčme gdje su se nudile različite usluge, od kartanja do „tjelesne trgovine“. Ni sam autor nije volio noć, a to se može zaključiti po tome što mu se sve komedije odvijaju tijekom dana. Također mnogi se likovi vesele novom danu, tako i *Grižula* počinje i završava pohvalom dnevnoj svjetlosti. Dok jedni zaziru od noći, drugi krišom izlaze iz svojih domova u potrazi za zabavom. Najčešći oblik zabave bio je zbijanje šale na tuđi račun, gdje je glavni cilj bio prijevara. Zahvaljujući zapisima Kaznenog suda saznaje se da su na meti tadašnje mladeži najčešće bili gradski čuvari, koji su mahom bili pučani pa zato nisu imali autoritet nad razuzdanom plemičkom mladeži. Budući da je grad bio zavijen tamom, teško je bilo prepoznati osobe koje su dolazile ususret, tako da se u znak samoobrane o pojasu nosio nož ili mač. Zapisi iz kancelarije kazuju kako su česti bili obračuni s mačevima, što Držić žestoko osuđuje, a one koji nose oružje smatra *mahnitima*. Za vrijeme poklada, kada je sve bilo dopušteno, dolazilo je još više do sukoba i nemira. To vrijeme karakterizira obilje jela i pića, slobodno nošenje maski te nasilje i agresivnost. Noć je nerijetko skrivala i trošenje novca na žene sumnjivog morala koje su uzrokovale osiromašenje, ali i propast dubrovačke obitelji. Najbolji primjer daje Maro koji troši ogromne količine dukata na Lauru. Marin Držić takve žene naziva „žene od ništa“, „žene nahvao“ ili „fece od ljudskoga naroda“. Iako se događalo da je katkada netko „sve splavio u neku zlicu“ poput Mara Marojeva, prostitucija u gradu nije ni približno bila kao ona u Veneciji. Takve žene nisu kao u Veneciji bile bogate i raskošne, već su bile siromašne kurtizane poput Kitice, Perlice koje su obitavale u Duičinoj ulici. Žene koje su sudjelovale u noćnom životu *Grada* nazivalo se „zlim ženama“ ili jednostavno „zlicama“ kojima je moralni integritet bio ozbiljno narušen. Ono što prikazuje u određenom svjetlu jest omladinu i njezino lutanje noćima, napadanje pučanskih žena i posjećivanje javnih kuća.

⁷⁰ Isto, IV. čin., 2. prizor.

15. Zaključak

Marin Držić ne samo da je ponajbolji komediograf hrvatske književnosti već je jedan i od najboljih kroničara renesansnog vremena. Najveće je uspjehe ostvarivao svojim komedijama, a komedija je u ono vrijeme bila jedno od najplodnijih alata kojim su se mogle oslikati onovremenske aktualnosti i društvene razlike izvrnuti ruglu, a jednako tako i kritici. Ne kaže se bez razloga da je u smijehu dopušteno sve, a posebice se ljudske mane pokazuju izvrsnim modelom za stvaranjem komičnog efekta.

Njegovi su likovi okarakterizirani vlastitim postupcima, govorom i odijevanjem, a da je većina toga napisanog utemeljena na stvarnim događajima i osobama svjedoči bogati i neiscrpni dubrovački arhiv. Držić je posjedovao „duboki osjećaj za okolnu zbilju i nepotkupljivu sposobnost da viđeno pretvori u istinsku poeziju“. Sve što Držić piše dovodi na kazališnu pozornicu, zapravo je preslikano s „okolne, velike pozornice koja se zove Dubrovnik, Italija, svijet“.⁷¹ Događalo se da su se Dubrovčani često i prepoznavali među Držićevim likovima. Prava genijalnost Držićeva teatra ne leži samo u tome što se sadržajno preklapa sa stvarnošću, već u tome „što ne treba arhivskih dokumenata da se uvjerimo u živost Dunda Maroja, Bokčila ili Pometa, Skupa ili Stanca niti žalimo što nema njihovih suvremenika da nam pričaju istu scenu koju smo maločas čuli sa scene“.⁷² Upravo je i bezvremenost Držićevih likova najbolji dokaz kako su ljudske mane poput taštine ili škrtosti zapravo univerzalne i prelaze vremenske granice.

Također, Držić se vlastitim opusom nametnuo ne samo kao izuzetno hrabar pojedinac koji je pružio društvenu kritiku već je i svojim urotničkim djelovanjem pokazao da je za njega strah nešto apstraktno. Kritički se osvrće prema lošim društvenim navikama, probisvijetima, pijancima i bogatim gosparima kao i prema korumpiranoj vlasteli. Budući da je tada Dubrovnik proživljavao, u ekonomskom i trgovačkom smislu, svoje najbolje dane, to je i jedan od razloga zašto se u ovom dijelu hrvatske književnosti motiv škrtosti pokazao tako plodnim. Može se pretpostaviti da je Držiću bilo dovoljno tek prošetati *Gradom* da bi dobio nove ideje za svoja djela, a stav koji je prema viđenom gajio današnje generacije mogu upravo iščitavati iz njegovih najboljih komedija.

⁷¹ Ivo Frangeš, 1987., *Povijest hrvatske književnosti*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, str. 73.

⁷² Isto, str. 74.

16. Sažetak

Ovim će se radom kroz prizmu raznih književnih likova komediografa Marina Držića nastojati rekonstruirati dubrovačka svakodnevnica. U uvodnim poglavljima naznačeni su biografski podaci o autoru kao i sam kontekst rada dok se u ostalim poglavljima kroz konkretne primjere donose izdvojeni detalji na osnovu kojih se stječe uvid kako su zapravo Dubrovčani u 16. stoljeću živjeli. Važno je napomenuti da za većinu likova koji se spominju u Držićevim komedijama, kao što su Bokčilo, Tripče i Petrunjela, Slavica Stojan donosi i faktografiju iz zapisa Kaznenog suda čime se dokazuje da se radi o stvarnim osobama koje su doista postojale u Držićevo doba. Upravo stoga Držićeva djela funkcioniraju kao stabilni prikazi onodobnog društvenog uređenja, sa svim ljepotama i radostima koje je renesansa nakon mračnog srednjeg vijeka unijela, dok Držića možemo smatrati jednim od najboljih kroničara renesansnog vremena.

Ključne riječi: Marin Držić, renesansa, komedija, dubrovačka svakodnevnica, likovi.

17. Summary

Through the prism of various literary characters made by Marin Drzic this paper will try to reconstruct the Dubrovnik's daily life of 16th century. In the introductory chapters there are biographical information about the author and the context that paper provides while in other sections, through the concrete examples, are brought isolated details of the way how people lived in Dubrovnik back in 16th. It is worth noting that for most of the characters mentioned in Drzic's comedies, such as Bokčilo, Triple and Petrunjela, Slavica Stojan brings real factography from records of Criminal Court as real characters who existed in the Drzic's time. That is why Drzic's works are valuable displays of the social structure, with all the beauty and joys of the Renaissance, while Drzic can be considered as one of the best chroniclers of the Renaissance time.

Keywords: Marin Drzic, Renaissance, comedies, Dubrovnik's daily life.

18. Literatura

Bojović, Zlata, 2009., „Držićevi likovi kao nosioci ideje epohe“, *Marin Držić - svjetionik dubrovačke renesanse*; Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa, Zagreb.

Čale, Frano 1971., *Marin Držić, Djela*, Školska knjiga, Zagreb.

Čale, Frano, 2006., *Dundo Maroje, Skup*, Školska knjiga, Zagreb.

Fališevac, Dunja, 2007., „Stari Freud u posjetu Marinu Držiću“, *Dubrovnik otvoreni i zatvoreni grad*, Naklada Ljevak, Zagreb.

Frangeš, Ivo, 1987., *Povijest hrvatske književnosti*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb.

Grmača, Dolores, 2010., „Držićevi grijesi u tri prizora“, *Marin Držić 1508 – 2008*, Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog 5.-7. studenoga 2008. u Zagrebu, HAZU, Zagreb.

Gulin Zrnić, Valentina, 2006., „O jednom pristupu drugom spolu u tri čina“, *Čovjek, prostor, vrijeme*, Disput, Zagreb.

Košuta, Leo, 2008., „Siena u životu i djelu Marina Držića“, *Putovima kanonizacije, Zbornik radova o Marinu Držiću 1508. – 2008.*, Zagreb.

Pavlović, Dragoljub, 1955., *Iz književne i kulturne istorije Dubrovnika*, Svjetlost, Sarajevo.

Römer, Zdenka Janeković, 2004., "Marija Gondola Gozze: La querelle des femmes u renesansnom Dubrovniku", *Žene u Hrvatskoj: ženska i kulturna povijest*.

Stojan, Slavica, 2003., *Vjerenice i nevjernice: žene u svakodnevici Dubrovnika*, HAZU Zavod za povijesne znanosti, Dubrovnik; Prometej, Zagreb.

Stojan, Slavica, 2008., „Autentični stanovnici Držićeva Njarnjas – grada“, *Putovima kanonizacije, Zbornik radova o Marinu Držiću 1508 – 2008*, Zagreb.

Stojan, Slavica, 2010., „*Magnificentia* na Držićev način“, *Marin Držić 1508 – 2008*, Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog 5.-7. studenoga 2008. u Zagrebu, HAZU, Zagreb.

Slavica Stojan, 2007., *Slast tartare: Marin Držić u svakodnevici renesansnog Dubrovnika*, HAZU, Zagreb.

Švelec, Franjo, 1998., *Iz starije književnosti Hrvatske: rasprave*, Erasmus naklada, Zagreb.

Švelec, Franjo, 1968., *Komički teatar Marina Držića*, Matica hrvatska, Zagreb.

Izvori

Gulin, Valentina, 1996., „Antropološka vizura povijesti, Držićev Dubrovnik“, *Etnološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva*, vol. 26, no. 19, prosinac.

<http://hrcak.srce.hr/80738>; (pristupljeno 1. rujna 2016.)

Jelaković, Mateja, 2014., *Komički lik škrtca: Plaut, Držić, Molière*, Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

<http://darhiv.ffzg.unizg.hr/5041/1/Jelakovi%C4%87,%20Mateja.pdf>; (pristupljeno 30. kolovoza 2016.)

Ivanišević, Jelena, 2011., „Lačan ne haje toliko za ljubav: gastronomija Dunda Maroja između srednjovjekovlja i renesanse“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, No. 49 lipanj.

http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=105501: (pristupljeno 30. kolovoza 2016.)

Prelog, Milan, 1978., "Urbanistički razvoj Dubrovnika", *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, vol. 21 no.1.

http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=218692; (pristupljeno 1. rujna 2016.)

Srdoč-Konestra, Ines, „Granica javnog i privatnog u Držića“, *Fluminensia*, časopis za filološka istraživanja, vol. 19. no. 2, veljača 2008.

<http://hrcak.srce.hr/search/?q=granica+javnog+i+privatnog+u+dr%C5%BEi%C4%87a>: (pristupljeno 2. rujna 2016.)

Tatarin, Milovan, Novak, Slobodan Prosperov, Mataija, Mirjana, Rafolt, Leo, 2009., *Leksikon Marina Držića*, natuknica „Renesansa“ i „Židovi“, Leksikografski zavod Miroslav Krleža.

<http://leksikon.muzej-marindrzic.eu/renesansa/>,

<http://leksikon.muzej-marindrzic.eu/zidovi/>; (pristupljeno 7. rujna 2016.)